

Паисий Христов

РИТЪМ И АНЖАМБМАН ПРИ СТИХОТВОРНИЯ ПРЕВОД
(върху материал от произведения на В. Юго, П. Верлен и Ш. Бодлер)

Поетическият текст предлага различни степени на свързаност. Свързаността на текста е в тясна зависимост от неговата ритмическа характеристика и може да се разглежда на нивото на цялото стихотворение, на нивото на строфата, на нивото на стиха в неговото отношение към синтактичната група и на нивото на метриката. Тъй като според Ж. Жафре "френският стих е основан на факта, че всяка синтактична група е сама по себе си и ритмична група, границата на стиха, отбелязана с най-силното ударение и с най-голямата пауза, по необходимост съвпада с края на групата. Всяко нарушаване на тази граница, когато една синтактична група минава от един стих на друг, произвежда забележителен ефект на прекъсване на дъха и на мисълта, мотивиран от противоречието между двата принципа на сегментация — силабическия и синтактическият"¹. При така получения анжамбман (или пренос) "смисълът на един стих, вместо да спре на римата, минава и върху следващия стих"².

Чрез анжамбманите ударението се пренася върху смисловата и синтактичната цялост на фразата, получава се разширяване на стиха, което създава впечатление за по-голяма епичност³, премахва се паузата при римата и с това отслабва чувствително въздействието на римните съзвучия⁴.

Наблюденията на Ж. Коен върху поетическия синтаксис го довеждат до заключението, че "от класицизма към романтизма и от романтизма към символизма края на стиха попада там, където има все по-висока степен на граматическа свързаност"⁵. Същият автор прави статистически проучвания и установява, че при поетите на класицизма 11% от краестишията не са маркирани с препинателен знак, при романтиците — 19%, а при символистите отношението стига до 39%. През тези три периода на своята история версификацията непрекъснато е увеличавала несъответствието между метър и синтаксис — тя е вървяла все повече по посока на аграматичността... Но най-важното е, че разминаването между метър и синтаксис не е случайно. Класиците са се опитвали да го премахнат, без да успеят напълно. А романтиците и още повече символистите са се старали да направят точно обратното..."⁶.

След като в оригиналното творчество на анжамбмана се отрежда такова важно място, налага се заключението, че на него трябва да се обърне сериозно внимание и при стихотворния превод с оглед на пресъздаването на оригиналния ритъм. Ако Юго и романтиците наистина обновяват стихотворната прозодия чрез анжамбмана⁷, това означава, че и преводачът е длъжен да намери съответни

конструкции, които да отчитат тази особеност. Това важи още повече за поезията на символистите, чието желание "за освобождаване от традиционната техника на стиха е още по-силно. При тях анжамбманът служи да се отслаби краят на стиха и отговаря същевременно на едно отслабване на средната цезура. Двете явления имат за цел да доведат до заличаване границите между стих и проза"⁸. Особено характерно за символистите е, че те не се страхуват стихът да завършва на граматически думи (предлози, съюзи и т.н.), които по принцип не бива да бъдат отделяни от пълнозначните думи⁹.

Не случайно едно от най-известните стихотворения на Верлен — "Есенна песен" — много често се цитира като пример за широко използване на анжамбманите в поезията на символистите. Тук всяка строфа представлява една фраза, изречена на един дъх. Повечето от стиховете нямат дори и относителна структурна и смислова самостоятелност. Специфичният ритъм на строфите произтича не само от множеството анжамбмани, но и от структурата на фразата, в която един трисричен стих (който е скъсѐн и нечетен) прекъсва лекия устрем, създаден от двата предходни четирирични стиха¹⁰. Макар че вниманието на изследвачите се насочва най-вече към последната строфа, ще цитираме цялото стихотворение, за да могат да се направят съпоставки с преводите:

Les sanglots longs	Tout suffocant
Des violons	Et blême quand
De l'automne	Sonne l'heure,
Blessent mon coeur	Je me souviens
D'une langueur	Des jours anciens
Monotonne.	Et je pleure;

Et je m'en vais
 Au vent mauvais
 Qui m'emporte
 Deçà, delà,
 Pareil à la
 Feuille morte.

Емили Нуле прави следния коментар на последните три стиха на това стихотворение: "Pareil à la" има една музикална и една кинетична стойност, ограничаваща се до имитиране люлеенето на падащи листа... И все пак именно чрез това "pareil à la" се проявява истинският и жесток символизъм на стихотворението, чиято истина и жестокост свършват с тръпка и въздишка. Като проста членна форма, тук *la* служи да образува стъпка в стиха, който със своя неравен ритъм предхожда още по-неравния ритъм на следващия стих "Feuille morte". Така чрез "pareil à" и чрез членната форма стихът допринася за ритмическата имитация на движението на люшкания във въздуха лист. Същевременно "feuille morte", това единствено число, чрез една красива метонимия напомня за темата на

стихотворението и за неговото заглавие¹¹¹.

Ще повторим отново, че една от важните особености на това стихотворение е смисловата несамостоятелност на повечето от стиховете. Тя се дължи на множеството анжамбмани в строфите — в 12 от всичко 18 стиха има пренос. В два от случаите / Quand / sonne l'heure и Pareil à la / feuille morte / са разделени елементи, които по принцип са неразривно свързани.

В почти всички български преводи тази съществена особеност на оригинала е намерила сполучлив израз. От гледна точка на анжамбманите интерес представляват преводите на Гео Милев и на Г. Михайлов, при които някои неделими синтагми са разположени върху два стиха. Това особено важи за последната строфа:

А злобният вятър ме
носи и мята ме
с яростен вой —

далеч в кръговрати, тъй
както и мъртвия
лист, без покой.

Прев. Г. Милев

И гасна сам
насам натам
от вихри гонен

В злочестина
подобен на
лист отронен.

Прев. Г. Михайлов

У Гео Милев срещаме още:

И чезна сред спомени
глухи, бездомни и
плача тогаз.

Преводът на Ал. Балабанов е доста свободен, но все пак той отчита характерната за оригинала насеченост на стиха. За илюстрация ще приведем само втората строфа:

Само клепало
буди заспало
прежно желание в мен.

В болки замаян,
капнал, отчаян,
плача — завек сломен.

К. Кадийски, П. Симов и Ат. Сугарев всеки по свой начин са ни предложили нов преводачески прочит на това стихотворение. Те не са оставили в крастишието съюзи и предлози, но отреждат много важна роля на анжамбмана за постигане на адекватен ритъм. Ще цитираме само преводите на последната строфа, за да могат да бъдат съпоставени с посочените вече версии на Г. Милев и на Г. Михайлов:

Студът сневе
и ветрове
са ме подели

като златист
обрулен лист
без свои цели.

Прев. П. Симов
53

Къде съм дошъл?...
 А вятърът зъл
 като лист по земята

и мен в тоя свят
 напред и назад
 подмята.

Прев. К. Кадийски

И тъй сега
 вървя в тъга
 без цел, без блян,

подобно лист
 от напорист
 зъл вятър вян.

Прев. Ат. Сугарев

За да можем да добием една, макар и фрагментарна, представа за отношението между смислово незавършените стихове (приемаме условно, че след тях няма препинателен знак) и общия брой на стиховете в оригиналите на Верлен и в българските им преводи, ще направим таблица за 10 случайно избрани стихотворения, преведени от повече от един преводач:

Заглавие	Общ брой на стиховете	Краестишия без препинателен знак				
		Верлен	Г. Мих.	Симов	Кад.	Други
1. Effet de nuit	14	7	2		7	5/Милев/
2. Crépuscule du soir mystique	13	8	5		7	
3. Promenade sentimentale	16	11	7		10	6/Йордакиев/
4. Green	12	5	2	4	1	4/Узунов/
5. Marine	16	10		14	10	
6. Clair de lune	12	6		7	3	
7. Colloque sentimental	16	1		1	1	
8. Le bruit des cabarets	10	1		2	1	
9. La lune blanche	18	9		10	8	10/Родоба/
10. Il pleure dans...	16	8		7	4	2/Павлова, Младенов/

Преди да направим коментар на горната таблица, ще предложим три уговорки:

1. Случаите на анжамбман не се покриват напълно със стиховете, които нямат накрая препинателен знак.

2. При съчинителната връзка, най-вече в българския език, стиховете не се отделят със запетая, но това не са анжамбмани.

3. Между българската и френската пунктуация има известни различия и затова пунктуацията сама по себе си не може да служи за абсолютен критерий.

Въз основа на таблицата могат да се направят следните констатации:

1. В оригиналните творби от всичко 145 стиха 66 завършват без препинателен знак, което представлява 46% — това е един доста висок процент, съпоставен с

цялостното изследване на Ж. Коен, според който тези случаи у Верлен са 36%.

2. В две от стихотворенията ("Сантиментален разговор" и "Шумът на кръчмите") случаите на анжамбман са съвсем ограничени — по един за всяко от двете стихотворения. Ако тези стихотворения бъдат изключени, отношението на стиховете без препинателен знак (64) към общия им брой (119) ще представлява 53%. В преводите на въпросните две стихотворения анжамбманите също са твърде малко. Това се дължи на особеностите в съдържанието им. В "Сантиментален разговор" всеки стих се свежда до реплика на един от лирическите персонажи — първият стих на двустишието е въпрос, а вторият — отговор. Между въпросите и отговорите има известна съразмерност и затова стиховете имат граматическа, семантическа, а оттам и ритмическа самостоятелност.

3. Стихотворението "Шумът на кръчмите" има не толкова описателен, колкото пиктурален характер — личните глаголни форми са сведени до минимум и всеки стих отговаря на щрих от действителността. Именно съдържанието е наложило значителна самостоятелност на стиховете.

4. Най-висок е процентът на стиховете без препинателен знак в преводите на П. Симов — за общо 74 стиха констатираме 42 случая без препинателен знак (56%). За същите стихотворения съотношението в оригиналите е 51%, а в преводите на К. Кадийски — 35%. При Г. Михайлов относително несамостоятелните стихове са по-малко, отколкото в оригиналите.

5. Налага се заключението, че в поезията на Верлен подчертаната несамостоятелност на стиховете отговаря на изискванията на естетиката на символизма. Тук най-важното е това, че една синтагма, чиито елементи са здраво свързани помежду си, се разполага върху два съседни стиха. Анжамбманът е важна стилистична фигура, имаща пряко отношение към ритъма.

За да изпъкнат още по-релефно особеностите на поезията на Верлен в това отношение, ще направим съпоставка със съвсем малки извадки от поезията на Бодлер и на Юго. Тези извадки в никакъв случай не могат да се смятат за представителни, но все пак са показателни.

От Бодлер ще разгледаме седем стихотворения, които са преведени от трима наши преводачи — Г. Михайлов, К. Кадийски и П. Симов.

Заглавие	Общ брой на стиховете	Краестишия без препинателен знак			
		Бодлер	Г. Мих.	Симов	К.Кадийски
1. Екзотичен аромат	14	3	3	2	5
2. Съответствия	14	3	5	5	2
3. Врагът	14	4	2	3	2
4. Вечерно съзвучие	16	0	0	0	0
5. Сплин	20	7	7	10	10
6. Слепците	14	2	3	3	2
7. Съсредоточеност	14	1	5	5	4

Въз основа на таблицата можем да направим следните наблюдения:

1. От всичко 106 стиха в разгледаните стихотворения 20 завършват без препинателен знак (19%).

2. В преводите на Г. Михайлов те са 25 (или 24%).

3. В преводите на П. Симов техният брой е най-висок — 28 (или 26%).

4. Броят на краестишията без препинателен знак в преводите на К. Кадийски също е значителен — 27 (или 25%).

5. В стихотворението "Вечерно съзвучие" няма нито един случай на пренос и това се дължи на самия му характер на "пантум" — всеки стих е самостоятелен, защото се повтаря по определена схема.

6. Съпоставката между поезията на Бодлер и на Верлен по отношение на анжамбманите показва, че разликата не е само количествена (според посочените по-горе проценти), но и качествена.

Докато при Верлен анжамбманът често разделя елементите на една синтагма, при Бодлер паузата попада обикновено между относително самостоятелни елементи на фразата. Ще илюстрираме това твърдение с анализ на стихотворението "Сплин", в което броят на тези случаи е най-висок (вж. таблицата). В оригинала седемте стиха без препинателен знак се разпределят по следния начин в зависимост от естеството на връзката между двата съседни стиха:

а) В два от случаите има съчинителна връзка, т.е. елементите са напълно самостоятелни:

...s'en va battant les murs de son aile timide
Et se cognant la tête à des plafonds pourris.
...Des cloches tout à coup sautent avec furie
Et lancent vers le ciel un affreux hurlement.

б) В други два краестишието представлява обособена част, която също притежава синтактична и ритмична самостоятелност:

Et que de l'horizon embrassant tout le cercle
Il vous verse un jour noir plus triste que les nuits.
...Quand la pluie, étalant ses immenses traînées
D'une vaste prison imite les barreaux.

в) В един случай вторият стих е относително изречение:

Ainsi que des esprits errant et sans patrie
Qui se mettent à geindre opiniâtrement.

г) В шестия случай сказуемото е отделено от обстоятелственото пояснение:

Quand le ciel bas et lourd pèse comme un couvercle
Sur l'esprit gémissant en proie aux longs ennuis.

д) В последния случай краестишната пауза би трябвало да разделя подлога от сказуемото:

Et qu'un peuple muet d'infâmes araignées
Vient tendre ses filets au fond de mes cerveaux.

Фактически за истински анжамбмани може да се говори само в последните два случая. Положението в българските преводи е малко по-различно. У Г. Михайлов има две съчинителни връзки, у П. Симов — 3, а у Кадийски — 4. Краестишието служи да раздели сказуемото от обстоятелственото пояснение в превода на Г. Михайлов 1 път, а в превода на П. Симов — 2 пъти. По-долу ще приведем само случаите, при които наистина става дума за анжамбман — оказва се, че при всички преводи те са значително повече, отколкото в оригинала.

1. В преводите на Г. Михайлов:

- а) Кога небесний свод с гнета на склеп гробовен
тежи над моя дух, унил от нищета...
- б) А дългите струи на вечен дъжд изпъват
решетки на затвор през взора навсегда...
- в) А черно шествие в душата безотраднa
пристъпва с бавен ход...
- г) ...Надеждата сред мрак
ридае...

2. В превода на П. Симов:

- а) Когато натежи като капак небето
върху духа...
- б) И хоризонта цял обгърне, при което
ни праща черен ден...
- в) И като прилеп чер надеждата, едва
размахала криле,...
- г) Когато дъжд струи и бързите му дири
с решетка на затвор огромен бих сравнил...
- д) И мълчалива сган от паяци-вампири
изплита мрежи в кът на мозъка унил.
- е) Като че духове подир прокоба стара
витаят по света с ридания безчет.
- ж) ...и мъка деспотична
развява черен флаг над моя лоб смразен.

3. В превода на К. Кадийски:

- а) Щом сводът пак захлупи с капака от олово
духа ни...

- б) ...и отново
навъсен ден ни прати...
- в) И дяци коварни вдън мозъчните бездни
без шум разгънат мрежи пред болния ни взор.
- г) И хвърлят към небето ужасния си вой
те...
- д) ...изтерзани
от стонове и спазми...
- е) И шествие безкрайно, без плач и без литаври
в душата ми се ниже...
- ж) ...Надеждата ми пак
ридае победена...

Накрая ще предложим таблица за разпределението на анжамбманите в осем стихотворения на В. Юго:

Заглавие	Брой на стиховете	Краестишия без препинателен знак			
		Юго	Симов	Т. VII, 1990 г.	Други
1. О, никога не оскърбявайте	16	2	6	4/Мицков/	
2. Осеано пох	48	6	19	9/Мицков/	9/Полянов/
3. Следобедният сън на лъва	28	5	5	4/Мицков/	
4. Мизерия	64	9	13	5/Черкаски/	
5. Спомен от нощта на 4-ти	60	7	15	10/Станчев/	11/Симидов/
6. Моите две дъщери	10	1	3	2/Даскалова/	
7. Мечтание	18	2	6	6/Мицков/	
8. Ceux qui vivent	44	3	6	6/Lioubénov/	

Колкото се връщаме по-назад във времето от символизма към романтизма, толкова повече анжамбманите намаляват. Ако в поезията на Бодлер те са чувствително по-малко в сравнение с поезията на Верлен, при Юго техният брой е още по-редуциран. Данните от таблицата са красноречиви:

1. От всичко 288 стиха само 35 (19%) завършват без препинателен знак.

2. Броят на стиховете, завършващи без препинателен знак, е най-висок в преводите на П. Симов — 73 (или 25%). Подобна констатация направихме и за неговите преводи на стихотворения от Верлен и Бодлер. Досегашните ни наблюдения показват, че при един неутрален по отношение на анжамбманите текст в преводите случаите на пренос са повече, отколкото в оригинала. Това се обяснява с факта, че формата въздейства чрез своите ограничения много по-силно на преводача, отколкото на автора на оригиналната творба, и преводачът се вижда

принуден да прави много повече манипулации със стиха. За някои преводачи (какъвто е случаят с П. Симов) това е особено характерно.

3. В преводите от т. 7 на Избрани съчинения на В. Юго (Народна култура, 1990 г.) броят на въпросните стихове заема средно положение между оригиналите и преводите на П. Симов (45, или 16%).

4. В преводите на стихотворението "Осеано пох" се срещат относително най-много стихове без препинателен знак накрая, а в оригинала техният брой е 6 (при всичко 48 стиха това прави 12%, т.е., колкото е средният процент за поезията на Юго според Ж. Коен). Интересно е да се види какво е естеството на връзките между тези стихове в оригинала и в преводите.

В оригинала в два от случаите краестишната пауза е пред относително изречение. За истински анжамбман може да се говори в четири случая: между сказуемо и пряко допълнение, между сказуемо и непряко допълнение, между сказуемо и обстоятелствено пояснение и между съществително и несъгласувано определение.

В превода на П. Симов от всички 19 изречения без препинателен знак в 10 случая има съчинителна връзка, а в три случая се отделя сказуемото от обстоятелственото пояснение. Следователно анжамбман има само в 6 случая — наистина повече, отколкото в оригинала, но все пак разликата не е голяма.

При Г. Мицков в 4 от случаите има съчинителна връзка, а в останалите пет сказуемото е отделено от обстоятелственото пояснение (3), от прякото допълнение (1) и от непрякото допълнение (1). В превода на Д. Полянов в 4 от случаите обстоятелственото пояснение е пренесено в следващия стих, а в останалите случаи има пренос на обособена част, на непряко допълнение, на един от елементите на сложното сказуемо и на обособена част.

Общото заключение е, че в преводите броят на анжамбманите, макар и с малко, превишава броя им в оригиналите. Но пропорциите са спазени. Нашите преводачи са успели да отразят в българските версии ролята, която е имал анжамбманът в оригиналната творба.

БЕЛЕЖКИ

¹ J. Jaffré. Le vers et le poème. Nathan, 1984, p.41.

² G. Lote. Histoire du vers français. Paris, 1949, p. 247.

³ Fr. Deloffre. Stylistique et poétique française. Paris, 1974, p. 129.

⁴ E. d'Eichthal. Du rythme dans la versification française. Paris, 1892, p. 45.

⁵ J. Cohen. Structure du langage poétique. Flammarion, 1966, p.63.

⁶ Ibid., p.66-68.

⁷ F. Greggh. Etude sur V. Hugo. Paris, 1905, p. 153.

⁸ W. Th. Elwert. Traité de versification française. Paris — Klincksieck, 1965, p. 73-74.

⁹ J. Cohen. Op. cit., p. 64.

¹⁰ E. Noulet. Le ton poétique. Librairie José Corti, 1971, p.20.

¹¹ E. Noulet. Op. cit., p. 22-23.

БИБЛИОГРАФИЯ НА ИЗТОЧНИЦИТЕ ЗА БЪЛГАРСКИТЕ ПРЕВОДИ

I. КНИГИ

1. **В. Юго.** Избрани произведения, т. V, Стихотворения и драми. Нар. култура, С., 1967 г.
2. **В. Юго.** Избрани творби. Нар. култура, С., 1984 г.
3. **В. Юго.** Избрани творби в осем тома. т. 7, Поезия. Нар. култура, С., 1990 г.
4. **В. Юго.** Лирика. Превод от френски П. Симов. Нар. култура, С., 1962 г.
5. **Георги Михайлов.** Български преводачи. Нар. култура, С., 1976 г.
6. **Френска поезия,** подбрал и превел от френски П. Симов. Нар. култура, С., 1978 г.
7. **Ш. Бодлер.** Цветя на злото. Малки поеми в проза, превел от френски К. Кадийски. Нар. култура, С., 1984 г.
8. **Пол Верлен.** Нежни бури, подбор и превод от френски К. Кадийски. Нар. култура, С., 1984 г.
9. **Христоматия** по западноевропейска литература. ВТУ "Кирил и Методий", Велико Търново, 1985 г.

II. ПРЕВОДИ, ПУБЛИКУВАНИ В ПЕРИОДИЧНИЯ ПЕЧАТ

А. От В. Юго

- Осеано пох. — Наш живот, №7 и 8, 1901 г., прев. Д. Полянов.
- Спомени от нощта срещу 4-ти. — Септември, 1952 г., № 2, прев. Д. Симидов.

Б. От П. Верлен:

- Вали във моето сърце. — Септември, 1981 г., № 6, с. 120, прев. Ив. Павлова и М. Младенов.
- Есенна песен. — Панорама, 1988 г., № 2, в превод на А. Балабанов, Г. Михайлов, П. Симов, К. Кадийски, Ат. Сугарев.
- Сантиментална разходка. — Съвременност, 1906, бр. 2, с. 51, прев. Ив. Йордакиев.
- Сантиментален разговор. — Светлина, кн. V, 1896, с. 72.